

Reflexiók és kommentárok Szépe György posztumusz könyvéről

Nyelvészportrék. Bp.: Tinta Könyvkiadó, 2013. 294 p.

Gazdag ajándék és útravaló a „túlvilágról” Szépe György posztumusz könyve. A „túlvilágot” nemcsak úgy értem, hogy Szépe György már egy éve meghalt, amikor a könyv a Tinta Könyvkiadónál megjelent, hanem úgy is, hogy a benne szereplők egy része már élt és hatott, amikor Szépe György még meg sem született. Ajándék, mint minden, amit ingyen kapunk; útravalónak pedig azért mondom, mert a benne rajzolt portrék és életutak útmutatóul szolgálnak számunkra és az utánunk jövők számára is, akiket a sors nyelvésztközeli területekre sodort vagy sodorni fog.

Ha csak az idő tengelyén nézzük, Szépe György figyelmének horizontja a Sáros-patakon keletkezett *Orbis pictus* Johannes Amos Comeniusától (1592–1670) mondjuk barátjáig, Hutterer Miklósig (1930–1997) terjed¹, sőt annál is tovább, hogy a magam nemzedékét és személyét – a névmutató alapján – álszerénységből ki ne hagyjam. Erre a több mint négy évszázadra esik a „reformáció, ellenreformáció, felvilágosodás”, és az újkori magyar művelődésnek ez a humanizmusban gyökerező – nem éppen „szent”, de fontos – „háromsága” határozza meg a szellemiséget, amelynek az érvényesítésében Szépe Györgynek kitüntetett szerep jutott a 20. század második felében. Az ő nemzedéke volt az utolsó a II. világháború előtt születettek között, akik kora fiatalságuk idején még érzékelhették és értékelhették mindazt az európai klasszikus kultúrát, amelyet ez a „háromság” formált. Nekik jutott az a feladat, hogy – a II. világháború dúlása és a rá következő „keleti despotizmus” nyomán előállott pusztaságba – visszahozzák a gondosan művelt kert, az „európai kultúra” eszméjét. Erre az összekötő-hídverő szerepre választotta ki a sors Szépe Györgyöt, amit ő hűségesen teljesített, s aminek meggyőző bizonyossága ez a kötet.

A kötetben szereplő alakok – mint Roman Jakobson (1896–1982) orosz–amerikai nyelvész, akit a múlt századi nyelvészet „pápájának” neveztek, vagy Wolfgang Steinitz (1905–1967) finnugor nyelvész, vagy Lotz János (1913–1973) Svédországban és Amerikában működött általános és magyar nyelvész – átölelik a 20. századi nyelvészet

---

¹ Nem írt az anyai ágon ősének mondott Losontzi Istvánról (1709–1780), a nagykőrösi iskola akadémikus rektoráról, akit a *Hármas Kis Tükör* (1773) szerzőjeként már életében „praeceptor Hungariae” címmel tisztelt meg a magyarországi diákság és olvasóközönség (minthogy latinra és németre is lefordították). Beszédes hallgatás Szépe György részéről – fölteszem, nem akart vele kérkedni, pedig a *Hármas Kis Tükör* kitörölhetetlen nyomot hagyott a magyar identitáson, amit Arany János, Petőfi Sándor, Mikszáth Kálmán művei is tanúsítanak.

egész szellemi terét, amelyet személyes kapcsolatainak, barátságainak köszönhetően éppen Szépe György nyitott meg számunkra. Még le volt eresztve az átjárhatatlan vasfüggöny, amikor Szépe György tevékeny részt vállalt a modern orosz (szovjet) nyelvészet magyarországi megismertetésében, azaz hidat épített a „másik oldal felől” is Európába, amint erről beszámol *Papp Ferenc és Melcsukék (egy „nem russzista” nyelvész emlékeiből)* című írásában (247–255. Sok emigráns vagy egyszerűen „csak” külföldön működő magyar nyelvész szerepel Szépe György „képtárában”, például Fónagy Iván (1920–2005) és Csécsy Magda (1921–2007), akiknek élete és munkássága a szűken értelmezett nyelvészet határain messze túl terjed, szerves része a magyar (és európai) művelődéstörténetnek. Az itthoniak közül e „képtárban” kiemelt helyet kap Eckhardt Sándor (1890–1969), akinek pályája – akárcsak Hankiss Jánosé – kultúrdiplomáciai küldetést is jelentett; hasonlóképpen Gáldi László (1910–1974), úgy is mint a hazai romanisták fenomenje, nem utolsósorban azért, mert Szépe György maga is romanistaként kezdte pályáját; valamint Telegdi Zsigmond (1909–1994), akinek kiterjedt képzettsége (hebraista, iranista, klasszika-filológus) igazolta általános nyelvészeti működését és pozícióját az ELTE általános nyelvészeti tanszékének élén. Telegdi Zsigmond ebben a minőségében tette lehetővé Szépe György egyetemi oktatói tevékenységét az 1960-as, 1970-es években; ekkor és ennek köszönhetően alakult ki az a széles tanítványi kör Budapesten, akiket akkor „Szépe boyoknak és girlöknek” is neveztek. Szépe György belső „titkos tanácsosként” kitűnő munkatársa volt Hajdú Péternek, az MTA Nyelvtudományi Intézete igazgatójának az 1970-es és 1980-as években. Tanúja és csodálója voltam ennek a szinte rejtett együttműködésnek.

Emberi léptéknél tágasabb látóhatára ellenére a kötetet friss személyesség jellemzi. Az írások zöme nekrológ vagy emlékezés az egykori mesterekre, kollégákra vagy munkatársakra, akik között – Szépe Györgyre jellemző gesztusként – nélkülözhetetlen technikai munkatársak is szerepelnek (Brunner Aurélné és Szentgróti Árpádné). A személyes kapcsolódás ott is megvan, ahol a múlt nagy alakját, Arany Jánost állítja figyelem középpontjába (32–64). Szépe György munkásságának talán legkiemelkedőbb tétele (*Nyelvészeti jegyzetek Arany Jánosnak „Valami az asszonánczról” című tanulmányáról*) szülővárosa, Nagykőrös kapcsán is kötődik Arany Jánoshoz: Arany ottani tanári munkássága során lett költői működése mellett – részben szükségből – filológussá, s ekként *poeta doctus*sá. Ez az esszé kiváló példa arra, hogy a magát mindig újra definiáló tudomány (a modern fonológia) hogyan tudja igazolni egy hagyományos költői eszköz – az idők folyamán tudat alá süllyedt – organikus fejlődését (a rímelés alakulását).

Egy-egy megidézett alak mögött mesterként az európai tudomány óriásai sejlének föl. A Rubinyi Mózesről (1881–1965) írt köszöntő sorokban megjelenik a 19. századi újgrammatikusok² képviselőinek, Karl Brugmann lipcsei professzornak (1849–1919) és Simonyi Zsigmondnak (1853–1919) az alakja, holott egy Mikszáth stílusáról 1910-ben kiadott könyv³ szerzőjéről a felszínes szemlélő ezt nem gondolta volna, sőt el se várta volna. (A magyar irodalomtörténet művelőinek többsége számára a nyelvészeti

² A nyelvészetet a természettudományokkal egyenrangúvá tevő nagy nyelvészeti iskola.

³ Rubinyi Mózes: *Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve*. Bp.: Révai, 1910. 246 p.

képzettség – s vele az európai perspektíva és a nyelv múltba nyúló dimenzióinak ismerete – ma sem követelmény, többek között ezért lesz a magyar irodalom nyelvi elszigeteltségéből önmagunkba zárkózás, önimádó kérkedés vagy önsajnálát.) Rubinyi Mózes erudíciója, európai iskolázottsága és műveltsége folytán Mikszáth írásművészetét – különösebb erőlködés nélkül – európai összefüggésbe állítva mutatja be.

Szépe György életprogramjában – most látszik csak meg igazán – Hankiss Jánosnak kitüntetett szerepe volt, amint az 1993-as debreceni előadásból s a belőle kikerekedett esszéből (*Hankiss János, a diplomata professzor*) kiolvasható (102–113). Nemcsak mint az őt útjára indító professzornak állít emléket, hanem Hankiss János kultúrdiplomáciai programot adó művének⁴ ismertetésével megmutatja a saját igazi hajlamának megfelelő, az őt egész életében vezérlő eszméket és törekvéseket is: megismerni más kultúrákat és megismertetni másokkal a magunkét – igazi kultúrdiplomáciai feladat, amit Szépe György miniszteri „akkreditáció” nélkül is, úgyszólván partizánként, egész életén át végzett. (Hankiss János szellemét fiának, Hankiss Elemérnek (1928–2015) köszönhetően magam is megtapasztalhattam angol szakos hallgatóként Szegezen az 1960-as évek második felében. Hankiss Elemér volt ugyanis akkor és ott az angol irodalom tanára. A hallgatók méltóságának szinte mániákus tisztelete jellemezte demokratikus szellemét, minden megnyilvánulásával azt sugallta, hogy a mi dolgunk véleményünk megformálása és képviselése. Ezzel arra is figyelmeztetett, hogy vegyük észre, döntéseinkben szabadok vagyunk, vagy ha nem, föl kell magunkat szabadítanunk, amiben ő segítségünkre lesz. Csak egyet nem szabad: tartózkodunk a véleményformálástól.) Hankiss János munkásságából korábban csak irodalomtörténeti munkáját⁵ ismertem, amelyet Horváth János és Szerb Antal munkáival egyenértékűnek, módszertani (komparatív) szempontból még hozzájuk képest is újtónak tartok. Szépe György portréja kifejezetten a diplomatát állítja elének, amiből számomra az az újdonság, hogy nemcsak Klebelsberg Kunó (1875–1932) kultúrpolitikája járult hozzá, hogy a két háború közti művelődés kapcsolódni tudott a nagyvilághoz és Európához, és sok vonatkozásban lépést tudott tartani azok fejlődésével, hanem kiváltképp Hankiss Jánosnak köszönhetően még a Klebelsberg halála utáni időben is képesek voltunk kaput nyitni arra a világra és kapcsolatot tartani avval a világgal, amely az ország geopolitikai kötődésének (német orientációjának) következtében sajnálatos módon egyre inkább távolodott tőlünk. A Hankiss János alapította debreceni nyári egyetem számos barátot szerzett a magyar kultúrának, akik közül most hadd említsem meg Viljo Terwonent (1917–2011), az Eötvös Collegium nehéz időkben (1944) szolgáló finn lektorát, a magyar kultúra hosszú életén át finnországi „nagykövetét”, akit egyetlen kormány sem nevezett ki, és így – a magyar művelődés szerencséjére – nem is hívhatott vissza állomáshelyéről. Hankiss János 1943–1944-ben kultuszállamtitkárként vállalt szerepet Kállay Miklós kormányában. Érdemes itt fölidézni a híres balatonszárszói találkozó kevésbé ismert körülményeit. Szárszón az egész demokratikus érzelmű szellemi közösség képviseltette magát, s kimondták, hogy Németország elvesztette a háborút. A találkozó Hankiss János védőernyője alatt zajlott, a felelősséget ő vállalta érte, s ő

⁴ Hankiss János: *A kultúrdiplomácia alapvetése*. Bp.: Magyar Külügyi Társaság, 1936. 76 p.

⁵ Hankiss János: *Európa és a magyar irodalom. A honfoglalástól a kiegyezésig*. Bp.: Singer – Wolfner, 1942. 619+5 p.

akadályozta meg, hogy a rendőrség letartóztatásokat foganatosítva lehetetlenné tegye a konferencia megtartását (a résztvevők között voltak kommunistagyanús személyek is). Szépe György jó tanítványa volt Hankiss Jánosnak, egy másféleképpen kedvezőtlen korban hozzá hasonlóan ő is vállalta azt a kockázatot, amit kultúra és hatalom konfliktusában a kultúra képviselőjének vállalnia kell.

Szépe György egy másik debreceni professzora, a pedagógus Karácsony Sándor (1891–1952) kapcsán és a professzor tanítványain, Fabricius-Kovács Ferencen (1919–1977) és Kontra Györgyön (1925–2007) keresztül személyesen is kapcsolódom Szépe Györgyhez, akiknek az említettek kollégái, illetőleg fölként munkatársai voltak. Szépe Györgynek professzorom, Hajdú Péter (1923–2002) mutatott be egyetemista koromban még Szegeden. Első, mondhatni „tudományos” föllépésemre 1968-ban került sor a *Formateremtő elvek a költői alkotásban* címmel rendezett konferencián (*Szintaktikai parallelizmusok Babits [Ősz és tavasz között] versében*), ahová Hankiss Elemér hívott meg előadni, s amelynek Szépe György szekcióelnöki minőségében tanúja és közönségként elszenvetője volt. Pályám vége felé 2000-ben ő volt habilitáló professzorom is a pécsi egyetemen, ahová *Magyar nyelvtan – egyetemes nyelvtudomány* címmel adtam be disszertációmát Karácsony Sándor, Lotz János és Laziczius Gyula életének és munkásságának rokon vonásairól.⁶ Ha egyetlen jelzős szerkezetet kellene használnom az imént fölsorolt – és a *Nyelvészportrék*-ban is szereplő – nevekre, akkor az *autonóm egyéniség*-et használnám. Mindegyikük besorolhatatlan és mással össze nem cserélhető, öntörvényű személyiség volt – amint Szépe György maga is. És mindegyikük olyan korban működött, amely a tucatembert részesítette előnyben. Mások mellett – sőt előtt – nekik köszönhető, hogy ezekben az évtizedekben megmaradt a kultúra Magyarországon, mert kultúrát csak autonóm egyéniségek tudnak létrehozni és fönttartani. Minthogy a kultúra, és ami élteti, a nyelv maga is autonóm: a törvényeit nem mi hozzuk, mi csak ösztönösen alkalmazzuk mint beszélők; játszunk vele, ha költők – és olvasóik – vagyunk; és ha szerencsénk van, fölfedezzük mint nyelvészek.

Nem mulaszthatom el itt kiemelni két kifejezetten nem-nyelvész kortárs nevét, akikkel Szépe György pályája során többször is munkatársként működött együtt, s így lett barátjukká. Kontra Györgyről (1925–2007) és Vekerdi Lászlóról (1924–2009) beszélek, mindketten orvosok voltak eredetileg, Karácsony Sándor tanítványi köréből indultak, s lettek mindketten „közéleti szereplők” – Kontra György elsősorban oktatási szakemberként, Vekerdi László művelődéstörténészként, mindketten a tudományok népszerűsítőjeként, nagy hatású és országosan ismert előadóként. A nyelv és az idegen nyelvek különösen Vekerdi László munkásságában játszottak fontos szerepet, értő fordítója volt tudományos műveknek franciából magyarra⁷ és magyarból angolra⁸.

Egyetlen nyelvész kollégáról és barátról nem írt Szépe György, Robert Austerlitzről (1923–1994), aki Lotz János tanítványa és utóda volt a Columbia Egyetem nyelvészeti

⁶ Simoncsics Péter: *Paradigmaváltás légüres térben. Karácsony Sándor, Lotz János és Laziczius Gyula kísérletei a magyar grammatika megújítására a XX. század 30-as éveiben*. Bp.: Tinta, 2005. 120 p.

⁷ François Jacob: *A tojás és a tyúk. Az élők logikája*. Ford. Vekerdi László. Bp.: Európa, 1974. 421 p.

⁸ Alfréd Rényi: *Letters on Probability*. Transl. László Vekerdi. Bp.: Akadémiai; Detroit, Mich.: Wayne State University Press. 1972. 86 p.

tanszékének professzoraként, bámulatos poliglott személyiség⁹ és ezzel együtt (vagy ettől függetlenül) mélyen szántó analitikus elme, a múlt századi finnugrisztikának (és a globális nyelvészetnek) kivételesen invenciózus művelője. A kötet névmutatójában azonban számos helyen szerepel jelölés annak, hogy mindig is jelen volt Szépe György szellemi horizontján. Szépe munkásságában ez a „zérus jel” mutat arra az időhiányra, amelynek szorításában egész életén át működött. Aki az ő írásait olvassa (akár ebben a kötetben is), érezheti, hogy részletező leírás helyett szinte mindig vázlatot készít, nehogy kiszaladjon az időből. E vázlatosság ugyanakkor azt is szolgálja, hogy egy pillanatra se veszítse szem elől az általa befogott egész szellemi látóhatárt, ami sokkal szélesebb volt esetében a művelt átlagénál.

Nem említettem a kötet minden írását, és így kihagytam számos érdemes nevet, amiért elnézését kérek az olvasóktól. Ugyanakkor arra kérem őket, hogy olvassák el ezt az egészen kiváló könyvet, ahol megtalálnak mindenkit, akit Szépe György a figyelmére érdemesnek tartott, s akiről én itt nem szóltam. E kötet kapcsán egy véleményem szerint fontos szempontra akarom még fölhívni a *Modern Nyelvoktatás* olvasóinak (és szerkesztőinek) a figyelmét. A kötet szereplőinek többsége legalább két nyelven nevelkedett: vagy azért, mert ilyen családba született, mint például a mánta (Kassa környéki német) Gáldi László, a dél-dunántúli evangélikus német (Ungarndeutsche) Lotz János, a szlovák eredetű Kniezsa István, a pesti német Hutterer Miklós és Szentágothai János; vagy a polgári (nemesi) családoknál szokásos német, francia nevelőnőknek köszönhetően, mint például Karácsony Sándor, Telegdi Zsigmond, Csécsy Magda, Fónagy Iván vagy maga Szépe György is. (Ezért tudták igazán értékelni magyar nyelvüket, volt ugyanis külső megfigyelési pontjuk, ahonnan a magyar különleges voltát észrevehették.) Mindezek a körülmények mára már nem állnak fenn (vagy csak nagyon kivételes esetben), az ország mostanra teljesen egynyelvűvé lett. Idegen ajkú nevelőnőket a nagyon gazdag családok sem alkalmaznak, az idegen nyelvek oktatása szinte teljesen az iskolákra marad. Ez azt is jelenti, hogy a korábbinál egy életkori szakasszal később és csak az iskolában találkoznak a gyermekek bármilyen idegen nyelvvel, ami nagy súllyal telepedik az idegen nyelvet oktató tanárok vállára. További terhelő körülmény, hogy a magyar televíziózásban elterjedt – és egzisztenciális okokból fönntartott – szinkronizálás miatt a gyermekek még a tömegművelésben sem találkoznak idegen nyelvekkel. A környező országok magyar anyanyelvű gyermekei számára az itthoniakkal szemben előny, hogy az utcán és az életben természetes közegben hallhatnak román, szerb, horvát, szlovén, szlovák, ukrán (orosz) szót, könnyedén elsajátíthatják ezeket az indoeurópai nyelveket, ami megkönnyíti számukra a távolabb beszélt nagy világnyelvek, a német, olasz, francia, angol, orosz tanulását. A magyarországi gyerekeknek nincs meg ez a lehetőségük. Az igaz ugyan, hogy a nagy világnyelvek oktatására vannak kidolgozott programok, de a környező kisebb nyelvekre nincsenek, ami még inkább erősíti finnugor rokonságú nyelvünk elszigeteltséget az indoeurópai nyelvek között. A francia–angol–német nyelven nevelkedett, nagykőrösi patricius családból származó Szépe György nagy figyelmet szentelt a szomszédos országok nyelv-

⁹ Robert Austerlitz egyesek szerint 16 nyelven beszélt, írt, olvasott – ebből magam tanúsíthatok egy tucatot.

vének és kultúrájának. Horvát és szlovák irányú érdeklődéséről tudok, a románhoz pedig – romanistaként és Emil Petrovici (1899–1968) professzorhoz fűződő személyes kapcsolata révén – szoros szálak fűzték, fiatal korában jól beszélt románul. Élete és nyelvi érdeklődése ebben a vonatkozásban is mintául szolgálhat a *Modern Nyelvoktatás*-nak, amelynek hozzá és nemzedékéhez képest nagyobb hátrányokkal induló közönség számára kell segítséget nyújtania, ami nem kis feladat.

Köszönettel kell itt említenünk Szépe György két tanítványát, a könyv szerkesztőjét, Szöllősy Évát és lektorát, Terts Istvánt. (Az előszavukból tudjuk, hogy a stroke után felépült szerző lényegében előkészítette könyvét kiadásra, csak Kontra Györgyről szóló nagyobb szabású esszéjének szövegbe öntését tervezte még, amikor halála megakadályozta a munka befejezését, s így a kötetben közölt írás ebből a tanulmányból csak mozaikdarabokat tartalmaz.) A lektor és a szerkesztő több szálon futó odaadó segítségével e könyv nem volna az, ami: a 20. századi magyar és egyetemes nyelvészet impozáns emlékműve.

Simoncsics Péter

